

УДК 94(477.83-25):[339.338.2.012.24:339.439]“194/195”

МІЖ КАПІТАЛІЗМОМ ТА СОЦІАЛІЗМОМ: ЛЬВІВСЬКІ ПРОДУКТОВІ БАЗАРИ В ЧАСИ ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ

Роман ГЕНЕГА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

У статті на прикладі роботи львівських продуктових базарів проаналізовано симбіоз приватного і державного ринку, показано суперечливі процеси становлення радянської базарної торгівлі в перші повоєнні роки. На основі широкого спектру архівних джерел, змодельоване львівське базарне середовище і охарактеризовано його вплив на забезпечення Львова продуктами. Окреслено мотиви і методи залучення селян із навколишніх сіл для торгівлі на львівських ринках. Відображено різні види базарної торгівлі, включно з доставкою товару селянами в помешкання львів'ян і поширення базарної “швидкої їжі”. Окремим аспектом подана цінова політика базарів, визначено найпопулярніші продукти та основні принципи збереження ярмаркової їжі. Встановлено роль і місце базарних продуктів у загальній шкалі забезпечення міста продуктами.

Ключові слова: Львів, радянський, мешканці, базар, ринок, харчування, їжа.

Що і як споживали львів'яни? Як склалися традиції харчування, і як відбувалося забезпечення міста продуктами? Ці та інші питання, з огляду на роль і місце Львова у кулінарних традиціях різних національних культур, завжди викликали науковий інтерес у дослідників міської історії. Слід зазначити, що дотепер, розгляд їжі загалом, як одного з чинників духовної культури був прерогативою радше етнологів¹ і філософів². Досліджуючи проблему з точки зору традиційних, обрядових практик чи як особливу сферу гуманітарного знання, науковці залишили поза увагою, ще цілий сегмент міської еволюції харчування. Водночас, з огляду на незначну кількість досліджень присвячених традиціям радянського харчування, потреба наукової розробки даної тематики

¹ Лідія Артюх, *Українська народна кулінарія. Історико-етнографічне дослідження* (Київ: “Наукова думка”, 1977), 160; Надія Боренько, “Буденна, святкова та ритуально-обрядова їжа,” *Етнокультура Рівненського Полісся*, ред. Віктор Ковальчук (Рівне: ПП ДМ, 2009), 95.

² Тетяна Князева “Концепт їжі в культурі повсякденності,” *Info-library*, доступ отримано 30 жовтня 2018, <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/299-kontsept-yizhi-v-kulturi-povsjakdennosti.html>; Олексій Варунаєв, “Філософія їжі: концептуальні підходи для осмислення феномену,” *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. Збірник наукових праць Харківського державного університету харчування та торгівлі* 1(2) (2012): 319.

очевидна. Цю прогалину ми спробуємо виправити, зосередившись на одному з елементів радянського продуктового постачання – львівським базарам.

Базарна торгівля довгий час відігравала важливу роль у забезпеченні продуктами львів'ян. До початку Другої світової війни львівська культура харчування базувалася на традиціях австрійської, польської, єврейської та української кухні. Мультикультурне середовище, спорідненні інтереси та умови проживання сприяли формуванню у Львові особливого кулінарного середовища, яке було спільним одразу для кількох національних громад. Львівським продуктовим базарам у даному сегменті відводилася значна роль. Особливо вага базарної торгівлі була відчутна у 1944–1953 рр., у часи неспроможності державних торговельних організацій в повній мірі забезпечити продуктовий попит у місті. За підрахунками депутатів міськради, навіть у відносно стабільних 50-х роках близько 90% усіх продуктів львів'яни отримували з базару³. Окрім своєї прямої функції – львівські базари були ще й носіями певних культурних традицій, поєднуючи водночас в собі як давні, так і привнесені більшовицькою владою нові методи торгівлі. Значні етнічні зміни спричинені війною, сприяли формування на базарах нової міської продовольчої культури, яка базувалася на відмінних від попередніх практик, моральних і естетичних підходах.

В умовах дії карткової системи і відповідно обмеженого продуктового забезпечення перших повоєнних років, львівські базари стали альтернативним до державного сектора, джерелом постачання їжі. Базарів чи ринків, як їх називали у Міській Раді у Львові було шість, всі вони діяли, ще до приходу радянської влади. Довгий час базари працювали під старими назвами, хоча формально були перейменовані ще в кінці 1947 р. Основний і водночас найбільший львівський базар носив назву “Краківський” чи як ще його називали – “Теодора” і розміщувався на однойменній площі св. Теодора, що за Оперним театром. Більшовики у 1947 р. перейменували його у ринок “Центральний”, а з 1950 р на Центральну змінила свою назву і пл. Теодора. Фактично одним цілим із ринком “Теодора” був його торговий сусід базар – “Сольський”, який розміщувався на площі Сольських (тепер пл. Зернова), поруч з ринком “Теодора”. Нові мешканці Львова, не знайомі з тонкощами місцевої топоніміки, часто путали назви і адреси базарів, тому в тому ж таки 1947 р. назву “Сольський” було замінено на “Новий” і перенесено на вул. Шлейхера-Клепарівська (тепер вул. Базарна-Клепарівська). Прискорило перенесення ринку і затвердження нового Генерального плану Львова 1946 р., який передбачав створення на місці базару загальноміської центральної площі для проведення державних заходів. Нові назви у 1947 р. отримали і решту базарів: “Унії Берестейської” (тепер пл. Липнева) став “Привокзальним”; “Антонія” на вул. Личаківській (колишня вул. Леніна) тепер називали “Винників-

³ Протоколи сесій ІХ–Х–ХІ Львівської міської Ради депутатів трудящих, 7 серпня 1949 р., Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-6, оп. 2, спр. 345, арк. 87, 88.

ським”; базар “Софія”, що на пл. І. Франка, став “Стрийським”; “Гасевський” на пл. Марченка, (тепер вул. Тершаковців), зробили “Зеленим”; “Знесення” вул. Механічна (тепер вул. Ратича О.) назвали “Підзамче”⁴. Реорганізація базарів продовжилась у лютому 1948 р., згідно якої на “Новий ринок” окрім “Сольського”, переносилась і торгівля з ринку “Центрального” (колишнього “Теодора”)⁵. Ще один – “Тваринницький ринок”, було створено у липні 1949 р. на вул. Новознесенській 4–6 (тепер вул. Л. Ребета), в районі Підзамча на площі 2 га⁶. Водночас, хотілося б зазначити, що зліквідовані ринки ще довгий час діяли на старих місцях, зокрема, у довіднику за 1955 р. подані адреси діючих як “Центрального” і “Нового” ринків⁷.

Окрім стаціонарних у Львові діяло ще і безліч стихійних ринків. На вулицях міста як селяни, так і представники міських торгових організацій торгували з рук квашеною капустою, огірками, оселедцем⁸. Вулиця 1 Травня (тепер прос. Свободи), фактично перетворилася на продовження базару “Теодора”.

Радянський базар у Львові був симбіозом – вільного ринку та соціалізму. Даниною владі стало впровадження на львівських базарах державних торгових місць (ларьків). Завдяки державній торгівлі, влада сподівалася впливати на ціни ринку. Основу державної торгівлі мали складати колгоспні продукти з навколишніх господарств і продукція державних підприємств. З цією метою на початок 50-х торгові місця на львівських базарах розподілялися наступним чином: 184 ларьки для держторгівлі, 73 ларьки для колгоспної торгівлі, 56 ларьків для промкооперації, 20 ларьків для кооперації інвалідів, решту місць резервувалось для приватної торгівлі. Основа державної торгівлі – горілка, пиво, ковбаса, м’ясо, овочі⁹. Ціни на продукти в цих ларьках подекуди були вищі, ніж на ринку. Так, кілограм м’яса коштував 57 руб., на ринку середня ціна 45–50 руб., яйця 30 руб. на ринку 25–28 руб. Завищеними ціни були навіть у порівнянні з комерційними цінами Головастроному. Бублики промкооперації коштували 135 руб. у Головастрономі 50 руб., коржики 145 руб. при вартості найкращого печива в комерційному магазині 90 руб., пирожне поганої якості – 10 руб. при комерційній ціні 10 руб. вищої якості тощо¹⁰.

⁴ Протоколи засідань львівського міськвиконкому депутатів трудящих, 18 січня 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 263, арк. 127.

⁵ *Львовская правда*, 20 февраля, 1948.

⁶ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 30 червня 1949 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 329, арк. 128, 129.

⁷ *Львів. Довідник*, упор. М. Гресь (Львів: “Книжково-журнальне видавництво”, 1955). 253.

⁸ Протоколи сесій Львівської міської Ради депутатів трудящих, 18 січня 1949 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 344, арк. 82.

⁹ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 20 лютого 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 416, арк. 39, 46.

¹⁰ Протоколи засідання исполнительного комитета Львовского Городского Совета депутатов трудящихся, 13 мая 1947 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 233, арк. 5, 6.

У зв'язку з поганою якістю і високою ціною державних продуктів, владна політика щодо поєднання економічних засад соціалізму і капіталізму була визнана провальною. Окрім цього, спроби влади контролювати таким чином ціни, спричинили дефіцит основних груп продуктових товарів, які постачали селяни. Тому, Міська Рада невдовзі відмовилась від ручного формування цін на ринках. На одному з засідань 1951 р. голова виконкому Міськради Василь Ніколаєнко різко засудив нав'язування цін селянам на базарах і закликав активніше боротися із спекуляцією. *[...Хай ставлять ціну, яку хочуть, якщо зависока, у них не буде покупців. І долучайте до торгівлі на львівських ринках людей корінної національності, це політичне питання, а в нас такого нема...]*, наголошував В. Ніколаєнко¹¹. Відтепер, залишений без активної державної опіки, недержавний сектор базарів зажив за своїми законами – ціни на товари диктував вільний ринок і в деякій мірі політична кон'юнктура, що дозволяло відносно непогано забезпечувати місто їжею.

Селянська торгівля на базарах за традицією велася переважно з возів і була представлена усім спектром продуктів від м'яса, птиці, круп, борошна, збіжжя, до овочів та фруктів. Завдяки приватній власності на землю, яка ще інерційно зберігалася по селах, селяни вирощували непогані урожаї, надлишки ж могли продавати на ринку. У 1945 р. селянин Зінько Зубків із с. Малехів згадував: *"...землі в мене багато, аж 4 морги (1 морг – 0,57 га). І вся ця земля добре вродила, так, що вистачить, як кажуть і мені і людям..."*¹². Радянська влада, неспроможна на початковому етапі забезпечити місто їжею, мусіла миритися з тимчасовим відступом від колективних принципів соціалізму. Згодом, опанувавши ситуацію і провівши колективізацію на селі, більшовицька влада, переклала функції постачання продуктів на колективні господарства, чим суттєво погіршила їхню якість та асортимент. Допоки ж селяни не були поставлені в жорсткі рамки колективізації, львівські базари виглядали доволі привабливо.

Ось як описувала Краківський ринок в грудні 1945 р. Ірина Вільде: *"...перед ними гори, дослівно, гори овочів, головне яблук, сушених слив, грушок, сушених черешень, грибів, а далі піраміди капусти, картоплі, буряків, гарбузів. В іншому "кварталі" живий дріб: кури, качки, індики, гуси, тут же за ним бите м'ясо. Будь ласка вибирай: ціла гуска, ледь з п'я обідрана, чи може чвертка товстелезної качки, свиняча шинка чи баранина на шашлик, а може ви аматор чогось делікатного, тоді будь ласка, кролик, це якраз щось для вас. Таке "ревію" багатства нашої землі не може не збудити апетиту..."*¹³.

Згодом, наслідки колективізації далися взнаки і для поїздок на базар селян доводилось агітувати. У першому кварталі 1948 р. Виконком зобов'язав рай-

¹¹ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 20 лютого 1951 р., арк. 50.

¹² Зінько Зубків, "Лишки з радістю продаю на ярмарку," *Вільна Україна*, 28 жовтня 1945.

¹³ Ірина Вільде, "На львівському базарі," *Вільна Україна*, 9 грудня 1945.

виконками міста надати по 10 представників і п'ять представників від ринків Львова для поїздки в навколишні райони області з метою агітації селян торгувати продуктами на ринках Львова¹⁴. Залучали селян до торгівлі на ринках Львова і за допомогою різноманітних святкових та новорічних ярмарок. Вони відбувались декілька разів на рік, переважно в час знакових радянських свят, і тривали протягом кількох тижнів¹⁵. Попри заохочення і рекламу, селяни неохоче везли продукти на ринок. Насамперед це було пов'язано з низькими державними цінами, які диктувалися селянам і пресингом перекупників¹⁶. Діяльність перекупників часто узгоджувалася з керівництвом ринків, що спричиняло суттєве здороження ринкової продукції¹⁷.

Хто ж були ці пройдисвіти, спекулянти? Насамперед працівники ОРСІВ (рос. Отделы рабочего снабжения), люди які мали необмежений доступ до продуктів харчування чи інших матеріальних цінностей. Через ланцюжок довірених осіб зловмисники викупляли дефіцитні продукти в магазинах (цукор – лідер продаж), а потім із солідною маржею продавали на львівських базарах. Чи скупляли дефіцитні промтовари (дитяче взуття), реалізовували його в навколишніх селех, на виручені кошти купляли-мінняли в селян продукти і вже потім з вигодою продавали у Львові¹⁸. Інша частина перекупників чинила перешкоди селянам при спробі вийти на львівські ринки з своєю продукцією, намагаючись задешево скупити їхній товар.

Формально Міська рада боролася зі спекулянтами, регулярно штрафуючи певну кількість “комерсантів” за порушення правил торгівлі. Штраф виносився рішенням виконкому (переважно у розмірі 50 руб., станом на 1950 р.) з переліком оштрафованих та описом предмету спекуляції. Аналіз таких рішень, дозволяє сформувати уявлення про найзатребуваніші й дефіцитні продукти у місті, серед яких продовжували тримати першість – хліб, цукор, м'ясо, сало, масло, шоколад, овочі та фрукти¹⁹.

Лева частка прибутків львівських базарів базувалася на м'ясі. З налагодженням мирного життя, попит на м'ясо і відповідно його пропозиція, постійно зростали. У 1950 р. споживання м'яса львів'янами зросло на 50 % у порівнянні з попередніми роками. За підрахунками міськради протягом року,

¹⁴ Постанови-рішення прийняті на засіданні виконкому Львівської міської Ради депутатів трудящих, 27 лютого 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 266, арк. 210.

¹⁵ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, 15 грудня 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 287, арк. 32.

¹⁶ Протоколи сесій Львівської міської Ради депутатів трудящих, 18 січня 1949 р., арк. 88.

¹⁷ Протоколи сесій Львівської міської Ради депутатів трудящих, 5 січня 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 289, арк. 109, 120.

¹⁸ Протоколи сесій Львівської міської Ради депутатів трудящих, 18 січня 1949 р., арк. 81.

¹⁹ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 14 лютого 1950 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 360, арк. 10–12.

мешканці міста (378 552 особи на 16 квітня 1950 р²⁰.) споживали близько 11 071 ц м'яса²¹. У зв'язку з цим місто навіть збільшило на 5 осіб штат базарних м'ясорубів²². Професія розрубника м'яса на базарі була дуже затребувана і популярна. За один день роботи м'ясник міг легко “заробити” колосальну для тих часів суму – 30 тис руб., відповідно, топ посада м'ясника час від часу ставала вакантною²³. Варто зазначити, що теоретично, м'ясо на базарах можна було продавати і в індивідуальному розрубі (сам виростив, сам розрубав і сам продав), але пробитися і реалізувати таке м'ясо на львівських базарах була справжнім подвигом. Різноманітні ринкові служби, позбавлені великої частки свого доходу, всіляко заважали таким ініціативам. Ті ж селяни, яким вдалося подолати опір базарних чиновників, змушені були реалізовувати такі м'ясні продукти як м'ясо нижчого гатунку²⁴.

Типові методи роботи львівських м'ясорубів розкрила газета “Вільна Україна”. М'ясоруб Краківського ринку Шварцман забирав собі безоплатно третину кращого м'яса, яке привозили на ринок селяни. Як результат власники м'яса відмовлялися надавати його на розруб. У відповідь Шварцман за допомогою своїх поплічників доправляв селян у фінвідділ як спекулянтів, а за час їхньої відсутності привезене м'ясо розподілялося між знайомими Шварцмана²⁵. Часто, кримінальні ділки контролювали усю базарну торгівлю, не допускаючи туди випадкових людей.

Цінова політика львівських базарів, за окремими винятками, визначалася ринком і змінювалася відповідно до ринкової кон'юнктури. Протягом 1944-1945 рр. (до грошової реформи і відміни карткової системи 1947 р.) ціни на львівських базарах були такими: цукор – 150–300 руб кг, хліб – 50–100 руб., масло вершкове – 150–350 руб. кг, гов'ядина – 65 руб. кг, свинина – 120 руб. кг, ковбаса середня – 240 руб. кг, олія – 200 руб. л, цибуля – 20 руб. кг, борошно – 50 руб. кг, 1 л пива – 32 руб., папіроси з махорки – 2 руб.; овочі: морква – 5 руб. кг, картопля – 10 руб. кг²⁶. Приблизно такі ж ціни на базарі зафіксував у жовтні 1944 р. і уповноважений держплану СРСР у Львівській

²⁰ Справки, информации обкома партии в ЦК КП(б)У, 2 апреля 1950 г., ДАЛО, ф. П-3 оп. 3. спр. 460. арк. 44–45.

²¹ Протоколи засідань виконкому Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 11 липня 1950 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 375, арк. 206.

²² Материалы постоянной комиссии по торговки, 25 января 1950 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 401, арк. 133.

²³ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, 2 січня 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 410, арк. 84.

²⁴ Материалы постоянной комиссии по торговки, 25 января 1950 г., арк. 133.

²⁵ М. Дунаева, Ф. Смоляр, М. Вишневська, Г. Пляярова, “Припинити злочини шахрая Шварцмана,” *Вільна Україна*, 18 березня 1947.

²⁶ Информации, справки, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У, в связи с отменой карточной системы и упорядочением цен на продукты питания, 1 февраля 1947 г., ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 456, арк. 132; Ryszard Gansiniec, *Notatki Lwowskie* (1944–1946) (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Sudety oddział Wrocławski PTTK, 1995), 8.

області за кг: борошно житнє – 40 руб., пшеничне – 45 руб., пшоно – 40 руб., рис – 220 руб., картопля – 7 руб., капуста свіжа – 10 руб., квашена – 12 руб., цибуля – 20 руб., буряк – 7 руб., гов'ядина – 65 руб., свинина – 160 руб., сало свиняче – 300 руб., баранини не було, молоко – 15 руб. за літр, вершкове масло – 300 руб., масло топлене – 400 руб., кілограм житнього хліба – 20 руб., солі – 25 руб., цукру – 200–290 руб., 50 г чаю – 35 руб., півлітра горілки – 200 руб., сірники – 15 руб. коробка²⁷. Важливим продуктом, який завжди мав попит на базарі були яйця. Продавали їх десятками чи копами і коштували вони по-різному. На базарі в жовтні 1944 р. – 60 руб. за десяток²⁸. Після відміни карткової системи та грошової реформи у січні 1947 р. державна ціна десятка яєць коливалась від 10 до 14 руб.²⁹, але вже влітку 1947 р. їхня ціна на ринку сягнула 25–28 руб. за десяток³⁰.

Серед переліченого асортименту продуктів лідером продаж на базарі виступало пшоно. Його виробництво посідало в СРСР друге місце серед усіх круп – 26%. Пшоно найкращого ґатунку називалося – пшоно-дранець, трохи гіршого – пшоно товчене та пшоно дроблене. Як пригадував львів'янин Євген Ратушний: “... перші повоєнні роки жили впроголодь, м'яса, риби майже не бачили, їли в основному бульбу і ярину, а ще пшоно, існувала навіть приказка – “ягли*-холера нагли”... ”³¹.

Окрім базару продукти можна було придбати і за попередньою домовленістю з доставкою в помешкання. Селяни часто розносили молоко і яйця по квартирах, виключаючи тим самим спілкування із спекулянтами³². Семен Гіренко так пригадував повоєнне життя у Львові в 1946–1950 рр.: “...у магазинах було все, але інколи виникали черги за м'ясом. А от на базарах було багато курей, гусей, качок...Багато селянок із довколишніх сіл приносили львів'янам продукти, переважно молочні, яйця. Носили їх за плечима у таких клунках, тому цих жінок називали “парашутистами”...”³³.

²⁷ Основные показатели народного хозяйства Львовской области по состоянию на 1 октября 1944 г., ноябрь 1944 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 4, арк. 19-21; Динамика восстановления и развития народного хозяйства Львовской области (по статистическим отчетам), ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 12, арк. 85..

²⁸ Основные показатели народного хозяйства Львовской области по состоянию на 1 октября 1944 г., ноябрь 1944 г., арк. 19-21; Динамика восстановления и развития народного хозяйства Львовской области (по статистическим отчетам), арк. 85.

²⁹ Олександр Любимов (міністр торгівлі СРСР), “Наказ № 550 Міністерства торгівлі СРСР. Нові єдині державні роздрібні ціни на продовольчі та промислові товари,” Вільна Україна, 15 грудня 1947.

³⁰ Протоколи засідання виконавчого комітету Львівського Городського Совету депутатів трудящих, 13 мая 1947 г., арк. 5, 6.

* Давня назва пшоно.

³¹ Євген Ратушний (1932 р. н., Львів), записав Роман Генега, м Львів, 22 вересня 2015 р.

³² Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 14 лютого 1950 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 559, арк. 78.

³³ Борис Козловський, “Вийшли із ЗАГСу і на radoшах з'їли по два качани кукурудзи... Подружжя Гіренків згадує Львів перших повоєнних років,” Леополіс. Безкоштовний додаток для львів'ян від газети Високий Замок, 1 березня 2012.

Не завжди відносини селянин–покупець були безхмарними. Перспективи вдалої продажі, швидкої наживи, часто приводили до незручних ситуацій. Один із таких випадків, трапився у помешканні львівської письменниці Ірини Вільде. Вона домовилась з якимось селянином, щоб той приносив їй на продаж яйця додому. Кожного разу коли дядько приносив яйця, І. Вільде питала скільки вони коштують на базарі, він відповідав, вона купувала. Брала в нього копами (60 штук). Платила так, як він просив, а потім ще в три рази більше. Окрім того давала йому різний одяг, в якому не ходила. Але одного разу, після чергового візиту дядька, вона випадково дізналася справжню ціну базарних яєць. Виявилось, що селянин прибріхував на свою користь. Після того, вона його вже на поріг не пустила, хоч як той не просився³⁴.

Львівські базари окрім своєї безпосередньої функції – забезпечення міста продуктами, виконували ще одну – були осередками “швидкої їжі”. Люди, які часто добиралися до місця торгівлі через ніч, ставали ласим об’єктом для місцевих комерсантів. Ірина Вільде описує різноманіття їжі на базарі таким чином: *“Його ж [апетит] тут же, тільки кілька кроків далі, в кварталі з “вареним і печеним” легко заспокоїти можна. – Гарячі вареники з сиром! Кому мої “пляцки” з м’ясом? Гарячі голубці в помідоровому соці! Кому пиріжечка з м’ясом? Хто хоче “пончики” з мармеладом? Кому гарячого чаю? Для кого наливати смачного українського борщу? Хто має густ на теплу ковбасу з хроном, хто? Купуйте люди, бо не буде! Кому картопельки з “паприкашем”, кому? Хто мої бублики минає, той щастя не має!”*³⁵.

Свій опис 1946 р. львівського базару “Теодора”-“Сольського”, чи як його називав автор спогадів – ринку “Колгоспного” (ймовірно перекладаючи Сольський, як Колгоспний), залишив Юрій Гроссман: *“...комерсанти, відповідаючи на попит, пропонували гарячі пиріжки з борщем, які тут же розливали в горнятка чи банки з під консервів. Настільки добра була ця їжа, важко визначити, але запах від неї йшов такий привабливий. В місті тих людей було дуже мало, тому такі імпровізовані їдальні користувались популярністю. А гігієна? Хто з голодних думав про гігієну!”*³⁶.

Збереження продуктів на базарах у перші повоєнні роки було справою нагальною. Більшість ринків Львова навіть в 1949 р. не були обладнані ані електричним холодильним устаткуванням, ані льодовнями. Це в значній мірі визначало повоєнні харчові уподобання мешканців. З огляду на це, значну частку в харчовому раціоні львів’ян того часу займали солені, в’ялені та вуджені базарні продукти. Водночас, попри певні консерваційні та смакові переваги такої їжі, повністю замінити нею сегмент свіжих продуктів у раціоні

³⁴ Роман Горак “Таємниці Ірини Вільде,” *Спогади про Ірину Вільде, серія “Особистості”*, упор. Марія Якубовська (Львів: Каменяр, 2009), 34.

³⁵ Вільде, “На львівському базарі,” *Вільна Україна*, 9 грудня 1945.

³⁶ Юрій Гроссман, *Это все было, было... Роман-хроника* (Нью-Йорк: “Mir collection”, 1996), 83.

львів'ян було не можливо. Тому, в умовах нестачі холодильників містяни продовжили використання перевірену століттями практику збереження їжі із застосуванням льоду та льодовень.

Процес заготівлі льоду в зимовий сезон 1944–1945 рр. відбувався природним шляхом і залежав від погодних умов. Для прикладу Львівський молочний комбінат у грудні 1945 р. заготовляв близько 5 000 м³ льоду на ставку недалеко від Емальзаводу (на вул. Ліса-Кулі 22, тепер вул. Кастилевка)³⁷. Деякі великі підприємства (Пивзавод, М'ясокомбінат) уже мали установки для виготовлення штучного льоду, але його доля в загальній частці була незначна. Якість льоду, чистоту водойм, хід заготівлі своїми рішеннями контролював міськвиконком, а за одно встановлював обсяги необхідної продукції. Слід зауважити, що на лід тоді претендували окрім харчових, також торгові та медичні установи міста.

Деякі базари мали камери для зберігання м'яса тільки в зимовий час, мізерну частку в збереженні продуктів на ринках займали електрохолодильники, які були радше побутового типу і могли вмістити незначну кількість товару. Яскравою ілюстрацією збереження продуктів стала справа селянина Івана Курса, який привіз на Стрийський ринок у липні 1948 р. гов'яжу тушу вагою 180 кг. Ветеринарний контроль ринку забракував м'ясо і направив його на додатковий аналіз в Обласну ветеринарну бактеріологічну лабораторію? яка провадила досліди протягом 3 днів. За цей час м'ясо без холодильника зіпсувалося. І. Курса подав позов до Міської ветеринарної інспекції на суму 4080 руб. і виграв суд. Після прецеденту, виконком зобов'язав усі ринки міста обладнати льодовнями³⁸.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що львівські продуктові базари до початку 1950-х років, залишалися основою продуктовою базою, яка постачала близько 90% відсотків їжі в місті. Основою міського повоєнного постачання продуктів, стали шість львівських базарів, які отримали нові назви. Відсутність належного холодильного обладнання у значній мірі визначала асортимент базарних продуктів, велику частку серед яких складала солена та копчена їжа. Основним холодильним реагентом на львівських базарах протягом повоєнних років виступав харчовий лід.

Працюючи в непростих умовах радянського ринку, базари задовольняли як найвибагливіші, так і звичайні попити львівських покупців. Високі ринкові ціни на продукти преміум класу межували з цінами і продуктами нижчого гатунку, задовольняючи попит різних категорій споживачів. Негативною стороною існування ринків стали – тотальний контроль над ринками немісце-

³⁷ Протоколи засідань Львівського міськвиконкому депутатів трудящих, 1 грудня 1945 р., ДАЛЮ, ф. Р-6, оп. 2, спр. 79, арк. 345.

³⁸ Протоколи засідань виконкому Львівської Міської Ради депутатів трудящих, та рішення з матеріалами, 17 лютого 1949 р., ДАЛЮ, ф. Р-6, оп. 2, спр. 314, арк. 150, 151.

вих громадян, масова спекуляція та перекупщики. Тим не менше, саме ринок забезпечував місто необхідним асортиментом продуктів, недоступних у державній торговельній мережі, дозволяючи львів'янам збалансувати доволі скромний раціон. Цікавим аспектом базарної торгівлі стало постачання селянами продуктів безпосередньо в помешкання львів'ян. Львівський базар повоєнних років був цікавим феноменом радянської торгівлі. Поєднуючи в собі різні економічні підходи у веденні торгівлі, людей різного соціального стану і різних занять, базар перетворився на своєрідну республіку із своєю територією і керівництвом, своїми міліціонерами та злочинцями, своєю зарплатою і тарифним ставками, виступаючи яскравим зрізом тогочасного радянського суспільства.

**BETWEEN CAPITALISM AND SOCIALISM:
LVIV FOOD “BAZAARS” DURING
THE LAST YEARS OF STALINISM**

Roman HENEHA

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of of Local History,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The symbiosis of the private and public markets is analyzed in the article on the example of work of Lviv grocery markets. Conflicting processes of formation of the Soviet market in the first post-war years are shown. Lviv market environment is simulated and its impact on Lviv products is characterized. The article is based on a wide range of archival sources. The article outlines the motives and methods of involving peasants from surrounding villages into trade in Lviv markets. The article shows various kinds of bazaar trade including the delivery of goods by peasants to Lviv dwellings and the distribution of the bazaar «fast food». The work also covers a separate aspect of the pricing policy at bazaars, the most popular products and the basic principles of preserving market food. The author analyzes the role and place of market products in the overall scale of providing city products.

Key words: Lviv, Soviet, inhabitants, bazaar, market, food supply, food.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2018

Прийнята до друку 27.10.2018